

GÜRCİSTAN COĞRAFYASINDA TÜRKLÜĞÜN ESKİ ÇAĞLARI

Prof. Dr. Şüreddin MEMMEDLİ - Doç. Dr. Gülnara GOCA MEMMEDOVA

Konuya genel bakış

Kafkas'ın ve Gürcistan'ın Türklük için önemli niteliklerinden biri de onun çok eski tarihlerden beri Türklerin de yaşadığı yerlerden biri olmasıdır.

Gürcistan topraklarında eski çağlarda Türk boylarının ve Türk kültürünün izlerini gösteren ve inkârı güç izler bulunmaktadır. Dolayısıyla tarihi, Gürcistan arazisinde eski çağlarda Türk dili konuşan boyların var oluşunu günümüze taşıyan kaynakları iki gruba ayırabiliriz: kazı bulguları, yazı kaynakları.

1. Kazı (arkeoloji) bulguları

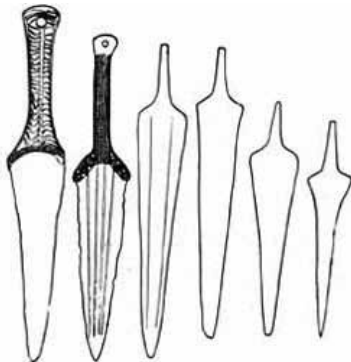
Gürcistan'da kazı bulguları, maddî kültür örnekleri üzerinde inceleme yapan Gürcü kazı bilimcileri Otar Caparidze, Gia Avalişvili, Marine Pirtshalava, Medeya Menabde, Tamaz Kiğuridze, Tsira Davlianidze, Manana Sinauridze ve başkaları bu kıymetli malzemelerin belirli kısmının Türklerle ilgili olduğunu kesinlikle tespit ve ifade etmişlerdir [5,8,11,12,4,14]. Bu bulgular, Gürcü kazı biliminde Türk dilli Bizar (Bozar, Börer), Sak (İskit, İşkuz, Skif) boylarının o vakitler buralarda yayılmasıyla ilgilidir [2, 3,14].

Gürcistan'ın şimdiki Aşağı Kartlı ilinde, başka deyişle, güney-doğu bölgesinde son Tunç Dönemine ait kazı örnekleriyle yine Gürcistan'ın değişik yerlerinde bulunmuş Neolitik (Cılalı Taş) Dönemine ait taş âletler [4, 14] dikkat çekicidir. Orta Tunç Çağına - MÖ 3. Bin yılın sonlarıyla 2.

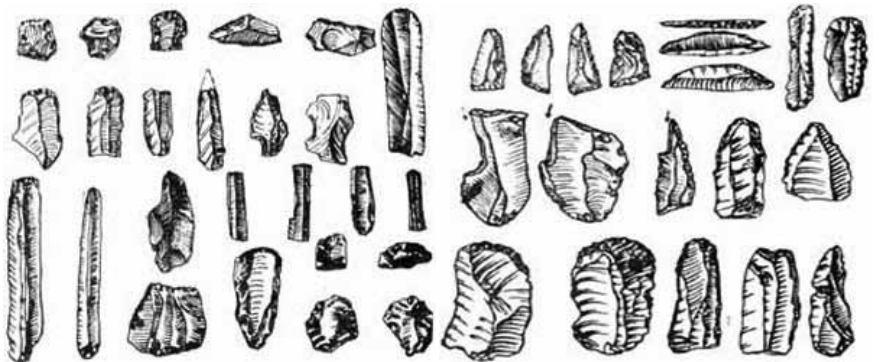
Bin yılın ortalarına ait Şülever, İmir, Saral kasaba ve köyleri yörelerinde ortaya çıkan dokuz kurgandaki, Balıc köyünde taş sandukadaki mezar eşyalarından Şülever kasabasında tunç hançer, kil kadeh, kasalar, küpe; İmir'de arsenik tunçtan âlet ve silâhlar, Saral'da dört köşe biz (büyük iğne), mermerden topuz, Balıc'da siyah saksı kaplar bulunmuştur [14]. Son Tunç Çağına-MÖ 2. binyılın ortalarından 1. binyılın başlarına kadar ve Erken Demir Çağına-MÖ. 9.-7. yüzyıllara ait Sadaklı, Arıklı, İmir, Şülever, Sion, Karağac, Kantiadi, Çopurallar, Bolnis, Dumanis, Soğanlık, Birlik, Nazarlı, Çatma-Karayazı, Darbaz mezar abidelerinin kazı örnekleri [5, 2, 12] Gürcistan'daki Türk yerleşimlerini göstermesi açısından önemlidir.

Arıklı köyünde bulunmuş "Anadolu Saksısı" tipli kaplar [11, 12] Kuzey Anadolu dağlarında, Karadeniz kıyılarında yaşadıkları, MÖ 8. yüzyılda Kür (Kura) ırmağı boyunca Odzrak (Özerek) kasrını da inşa ettikleri düşünülen Bizarlara ait olduğu düşünülmektedir. Bu araziden kazı bulguları arasında Sak tipli örnekler çoktur [14]. Şülever kurganında, Sion mağarasında, Kazret'te, Arıklı'da kayalı uçurumda, Komaret, Kantiadi, Çopurallar mezarlıklarında ortaya çıkmış tunçtan ok uçları, savaş baltaları, kemik, tunç ve demir üzengiler, tunç bıçak uçları [8, 12] şüphesiz Sak tipli olarak düşünülmektedir.

Gürcistan'da ortaya çıkarılmış ve Türklere ait olduğu düşünüldüğü kazı bulgularından bir kısmının resimlerini sunuyoruz.

Kür-Araz kültürüne ait malzemeler

Neolitik çağa ait taş âletler

2. Yazılı kaynaklar

Yazarı belli olmayan “ცხოვრება ქართველთა მეფეთა” (Tshovreba Kartvelta Mepeta / Gürcü Krallarının Hayatı) salnamesinde [6] Türkler adıyla 28 ailelik tayfanın Mesket’te (Meskûtlarla ilgili olabilir) yerleştiği, İverlerle (eski Gürcülerle) dostça yaşadığı, Sarkın şehrini inşa ederek şenlendirdiği bildirilmektedir.

Saksı kaplar (çömlekler)

Diğer Gürcü kroniğinde MÖ 526 yılında Sakların Kafkas’ın güneyine geldikleri anlatılmaktadır.

Bu kaynaklardaki bilgilere destek olarak tarih yazarların, uzman bilginlerin, araştırmacıların bilgilerini hatırlatmakta fayda var.

Strabon, Saklarla İberlerin “komşu ve akraba olduklarını”, salnameci Agafangel, Göveren’de Meskûtların (Massagetlerin) yerleştiklerini bildirmişlerdi.

Türk tarih bilgini Zeki Velidî Togan, “Saklar MÖ 665 yılında Asur kitabelerinde adı Göğü veya Gog şeklinde geçen hükümdarın yönetimiyle Kür (Kura) nehrini geçerek, Gence’nin batısında yeni yurda Gogaren adını verdikleri yerde yerleştiler” [13].

Gogaren, başka deyişle, Göveren, Strabon’un coğrafya eserinde de anılmıştır. Göveren’i Gürcü tarihçi İvane Cavahişvili şimdiki Borçalı’nın güney sahası, A. K. Grek şimdiki Borçalı-Ahıska bölgesi saymışlardı. Cavahişvili bunu, “Sak-Sarmat boylarıyla Gürcülerin genetik akrabalığını dilbilgisi incelemeleriyle de ispat edebiliriz” şeklinde izah eder.

Gürcüce eski çağları anlatan “მოქცევაი ქართლისაი” (Moktsevai Kartlisai/Gürcistan’ın Dönüşü) salnamesinde MÖ 330’lu yıllarda Makedonyalı fatih İskender’in İberya (Gürcistan) yürüyüşü hususunda şu bilgileri görüyoruz: “Kral İskender en önce Kür akarı boyunca dört şehirde (Sarkın, Kaspi, Örbenis, Özerrek) ve onların etrafında yaşayan gazaplı Buntürklerle rastladı, hayret etti! Onlarla mücadeleye gücünün yetmeyeceğini düşünüp uzaklaştı. Bu zaman Haldeylerden aralanmış savaşı

Hon tayfaları geldiler. Buntürklerin hükümdarından bağ (vergi) hesabına yer isteyip, Zanav’da yerleştiler. Bir süre geçtikten sonra İskender döndü. Bütün yeryüzünün kralı bu üç şehri dağıttı, Hunları kılıçtan geçirdi. Sonra Sarkın’ı aldı, çekilip gittiler” [6].

Şu hususta Gürcüce diğer bir kaynaktaki-Leont Mroveli’nin kroniğinde şöyle denilmektedir: “İskender, Kür kıyılarında Buntürkleri ve Kıpçakları gördü. Sarkın’da yaşayan Buntürkler krala kakınçlar söylediler... Sarkınlılara ağır geldi. Çünkü on bir ay vuruştular. Halvetçe kayayı deştiller... Gece geçide toplanıp Kafkas’a kaçtılar, şehri virane bıraktılar. Onlardan sonra yine de Haldey tayfaları geldiler” [10]. Kronikte şu da belirtilir ki, Gürcülerle Türkler, birbirine destek amacıyla birleştiler. Bunlar, Gürcü Krallarının Hayatı salnamesinde de tekrarlanır.

Rivayet edildiği gibi, İskender, Gürcistan’da en önce Kür nehri boyunca dört şehirde Türklerle karşılaşmış ve onlarla savaşmıştı.

Bu konuda 12. yüzyıl ünlü Azerî şair Gence’li Nizamî de, “Tiflis’i ilk imar eden İskender”den söz etmektedir.

Süryanî yazar Katına, Göveren komşuluğundaki Kol bölgesinin güneyine MÖ 2. yüz yılda Bulgarların gelişini nakleder. Kafkas Albanya’sı (Azerbaycan) kronikçisi Movses Horanetsi (Musa Horanlı) aynı yüzyılı öngörerek yazıyor ki, “Kafkas sıra dağlarında Bulgarlar toprağın dan rüzgâr esti. O topraktan pek çokları ayrılıp bizim toprağa geldiler. Uzun süre Kol güneyinde verimli, bol tahıl ürünü geliştiren yerleri yurt edindiler”. Aynı salnameden anlaşılıyor ki, MÖ 153-131 yılları arasında ormansız Basean adlı yurda Bulgar kumandanı Vahandır Vend, Türk aileleri göçürmüştü.

Şu husus da önemlidir: tarih bilginleri Zeki Velidî Togan, Mirza Bala Mehmetzade, M. Fahrettin Kırzioğlu, Kiyaseddin Keybullayev ve diğerleri Saklar içinde Berç, Parallı; Bulgarlar içinde ve ayrıca Barsallar adlarıyla buraya gelmiş kavimlerle şimdi Gürcistan’ın güney kısmında

yaşamakta olan Borçalıların etnik-tarihî boy-soy bağlılığını belirtmişlerdir.

Z. V. Togan, “Bu kabilenin (Barsalların) önemli bir kısmı bugün orta Kür ırmağı sağında, eski Gogaren ülkesinin doğu kısmında, kendi adlarıyla Borçalı tesmiye olunan sancakta Borçalıların adıyla yaşamaktadırlar” [13, s. 293]. Mirza Bala, “Milattan çok önce, herhalde Sakların MÖ 7. asırdaki akınları zamanı gelmiş olduğu güçlü tahmin edilen bu Barsallar bugünkü Borçalıların ecdadıydı” [9]. M. F. Kırzioğlu: Kür’ün güneyinde ve Gence ile Ahilkelek (Cavahet) arasında bulunan ikiz boy Borçalı-Kazahlardan Borçalı/Barsalların Debed de denilen Borçalı çayı boylarında yerleşerek, buralara adlarını verdikleri anlaşılmaktadır [7, s. 6].

Barsalların buralara gelişi hakkında Süryani (Asur) yazarı Bar Daysan ve M. Horanlı şöyle not düşmüşler: Dağlılar yığınları olan Hazırlar ve Barsallar, birleşip kendilerinin kralı Nasip Söhrap’ın başkanlığında Çor kapısından geçtiler. Kür nehrini geçip, onun bu yanına dağıldılar. Valarş çoklu cesur yiğitle onların önüne çıkıp yığınlarını dağıttı ve onların izine düşüp Çor vadisini atladi. Fakat sonra Valarş’ı aynı akıncıların mahir okçuları öldürdüler. Bunları başka kronikçiler de tekrarlamışlar. Adı geçen Valarş’ın (Bala Erşah’ın) mensup olduğu Erşah sülalesinin Hazar doğusundan geldikleri, kadim Sak Oğuzlarından türediği araştırmalarda tespit edilmektedir [7].

Leont Mroveli’nin salnamesinden [10] görülüyor ki, Barsallar MÖ. 1. yüzyılda buralarda da oynatmışlardı.

Kaynaklardan Barsalların milattan sonra 3.-4. yüzyıllarda geniş bir akınla güney, doğu, batı semtlere yayıldıkları, İber kralı Mihran üzerine yürüdükleri, 48 bine yakın tutsak (esir) götürdükleri anlaşılır. Barsalları “Ermenye’yi telaşa sevk eden kuzey halkları” diye anmış olan Alban salnamecisi Musa Kalanketli, onların Erşahlı kralı Teridat’ın askeri bölüğüyle savaşını şöyle yansıtmıştı: “Barsalların kralı onunla çarpıştı, üstüne kement attı. Ancak onu düşüremeyip kendisi de ikiye parçalandı. Orada Teridat çoklu esir götürdü ve kuzeylileri kendi ordusuna katarak, İran Şahı II. Şahpur üstüne baskın yaptı.” Bu savaş Horanlı’ya göre, Gerger nehri

ovasında olmuştu (19. yüzyıl Azeri tarihçi Abbaskulu Ağa Bakihanlı Barsallar-Beslaslar şahının adının Katargün olduğunu bildirmişti).

Bu olayın tarihi 215 (yahut 216) yılı olarak belirtilmektedir. Barsalların bu yörelere yoğun, toplu şekilde akınları da o devirde olmuştu. Buna göre de M. F. Kırzioğlu, Kür-Aras boylarında Borçalı-Kazah ikiz uruğunun tarihini de bu şekilde belirtmiştir [7]. Söz gelişi, M. F. Kırzioğlu’ya göre, Hazar-Barsallarla savaşan Bala Erşah, Dede Korkut Oğuz-namelerindeki Ulaş’tır [7, s. 7]. III. Teridat çağında Hazar-Barsal boylarının birlikte akınları, Taron-Borçalı bölgesindeki iki savaş, *Ulaş Oğlu Salur Kazan Boyu* destanında anlatılır. Agafangel’in salnamesinden anlaşılır ki, Şah Husrev, 225 yılında Hun topluluğuyla bilinen Hazarların ve Barsalların tarafını tutarak, Sasanlılara karşı çıkmıştır. Kurdazbeh, Kür’ün güneyinde Sasanlılara tabi Burçan isminde bir meliki anmıştır. Z. V. Togan bunu Farsça Burç adının çoğulu (Burçlar) olarak düşünmüştür. M. Kalanketli, Alban valileri neslinin “Husrev’in zamanında Barsıl ülkesinden gelmiş mert adamla akraba olduğunu” haber vermektedir. Barsallarla İber Kralı Parsman, İber-Alban şahları Varzlar arasında da yakınlık bulunmaktadır.

Barsal etnik adı, etnik-anlambilim incelemelerinde gök (boz) kurt anlamındaki böri ve kaplan (pars) anlamına gelen bars kelimeleriyle ilgilendirilir. Not olarak, bilginler (bu arada Kamil Veli Nerimanoğlu vb.) Türk efsanelerindeki dişi börinin hem de *börce*, *börcü* diye anıldığını bildirmişlerdir. Demek ki, Barsal (Bör-soyulu) boy adının kökünde, kadim Türklerde cesaret, yenilmezlik simgesi olmuş, Tanrı’dan güç almış böri, börce (börcü) olabilir.

Kadim tarih yazarlar benzer adlarla hatırladıkları Barsalların, Sak devletini, sonra Hun hakanlığını, Hazar (Haser) hakanlığını, Sarmat memleketini oluşturmuş boy ve oymaklardan biri olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Mitolojik örneğe göre, Bulgar (Bungar), Hazar ve Barsala (Barçola) adlı üç kardeş, ayrıca başka yedi soy aynı atadan türemişler. Salnameciler (Bar Daysan, M. Horanlı, P. Panit vb.) Hazarlarla Barsalları ikiz boylar olarak anmışlardı. Diğer kronikçiler (Yakut Hemevi, İbn Dest vb.) Barçola, Barsal, Borsula diye andıkları bu boyu, Bulgarların

bir kolu saymışlardı. Hem de Sak-Hun-Bulgar-Hazar topluluklarında Barsallar hâkim mevki tutmuşlardı. Onlar “hükümdar Saklar” (Herodot), “şah Sakların en merdane adamları” (P. Panit) olmuşlardı. Salnamelerde bildiriliyor ki, Hazar hakanının hatunu Barsallar kavmindendi. Demek ki, Hazar hakanları necabetçe (soyca) ten sayılan akraba Barsallardan evlenmişlerdi. M. F. Kırzioğlu'nun yazdığı gibi, “Barsalların Hazarlardan önceleri iktidarda bulunmuş ve hükümdar sülalesini çıkarmış olduklarını düşünmek yerinde olur” [7, s. 5]. Hazar'ın kuzeybatısında yerleşmiş, Bizans, İslâm salnamelerinde Barselye, Berzilye, Barşlı, Borşalya, Barçuli biçimlerinde geçmiş memleketin adı Barsallarla bağlanmaktadır. Ayrıca İdil (Volga) Bulgarları rivayetlerinde Baraç, Hazar hakanının mektubunda Birsal biçiminde yazılanlar da, Yakut Hamevi'nin Barşelye'yi Arran'da bir yer olarak kaydetmesi de ilgi çekicidir.

3. Yedek bilgiler

Salnamelerdeki ve tarihî araştırmalarda [13, 2, 10, 7, 3, 6, 1, 14] miladın ilk yüzyıllarına ait bilgileri özetlersek:

- 4. yüzyılda Kara Hunlardan Kuşan soylu Çeneliler, onların bir kavmi Boluzlar Daryal sınırıyla gelip Kür kıyısında, Orbet (Kartallı) kalesi yörelerinde meskûnlaşmışlardı.
- Ak Hunlar, Hazarlar, Barsallar Kür boyunca yayılmışlardı.
- 330'lu yıllarda Meskût şahı Sanesan (Sana-türk) Barsalların türemeleri sayılan Balaziçlerin yardımıyla Ermenye'ye baskın yapmıştı.
- 350'li yıllarda Sasanlılarla İberlerin birleşik ordusu Hazarlara karşı savaşmıştı.
- 5. yüzyıl başlarında Ak Hunlar - Abdallar İberlerle birlikte Sasanlılarla mücadeleye girişmişlerdi.
- 442-445 yılları arasında aynı Ak Hunlar iki alayla Barsalların yeni yurtlarındaki Hunan kalesinde kamp kurarak, Ermenye'ye ve İberya'ya baskınlar yapmışlardı.
- 447-448 yılları arası onlar Kol oymağını da ele geçirmişlerdi.

- Sasanlıların çağrısıyla 460 yılında Daryal'dan geçip gelen Haylantürkler (Onoğurlar), Sarıoğurlar Albanya'ya, Ermenye'ye, İberya'ya hamleler yapmış, bu ülkeleri yağmalamış, Hunan kalesini kendilerine hareket noktası seçmişlerdi (Hunan şimdiki Gürcistan'la Azerbaycan arasındaki Sınık Köprü yakınında bulunuyordu; Salnamede Hun ordusunun kampı olarak anılan, geceler yıldız gibi parladığından Yıldızlı adını taşıyan tepe de Hunan yanındaydı).
- 481-482 yıllarında İber Kralı Gorgasal'ın Kengerler oymağında Kızıl Kaya denen yerde Sasanlılara saldırısına Barsallardan 300 atlı da katılmıştı.

Yine kaynaklardan şu bilgileri de öğrenmekteyiz:

- 503'te Barsallar Albanya'yı yağmalamışlardı.
- 515'te Daryal geçidiyle Sabırlar gelip buraya çıkmışlardı.
- 520-530 yıllarında Bizans imparatoru Jüstin-yen, Hazar hakanının kızıyla evlenip ondan destek beklemiş ve hakan güçlü askeri bölükler göndermişti.
- 552'de Hazarlar Albanya'yı yenmişler, aynı çağlar Sasanlı hükümdarı I. Husrev-Nuşirevan'la, 'Barşel'de Hazar hakanıyla akraba olmuşlardı.
- 553'te Dumanis'e üç bin Bulgar göç etmişti.
- 555'te Tiflis yörelerine Sadaklardan bir zümre gelmişti.
- 6. yüzyılın sonlarında Sabırlar buralara yayılmışlardı.
- Nuşirevan, Sabırların pek çok kısmını Albanya ile İberya sınırlarında, ayrıca Barsalların bir kısmı Belencerleri Azerbaycan'da ve ona yakın vilayetlerde yerleştirmişti.
- 576'da Bizanslılar kendilerine askerî yardımcı amacıyla getirdikleri Sabırlara İberya'nın sınır ağzında yer vermişlerdi.
- Bu çağlar Hun, Bulgar tayfalarına, kendi soydaşlarına katılmayarak, Azak Denizi sahillerine, Kafkas kuzeyine gitmeyen Hazar ve Barsalların bir kısmı Sabırlarla askeri birleşime girmişlerdi.

- 626'da Hazar-Türküt dövüşçüleri Cebi hakanın ve oğlunun başkanlığıyla Sasanlıları, Albanya'yı yenerek, 627 yazında Tiflis'e ulaşmış, Bizans askerleriyle birleşerek, şehir nüfusunu kalede muhasaraya alıp ezmiş, kale duvarlarının bir hissesini dağıtmış, bir yıl sonra Tiflis ahalisini tekrar sıkıntıya vermiş, Şamşolde'yi (Samsvilde'yi), Kaspi'yi, Kazah'ı, Hunan'ı ele geçirmişlerdi.

Sonuç

Özetlediğimiz eski devirlerin kazı ve yazı belgeleri, bugün bize eski çağda Gürcistan coğrafyasında Türklüğün, Türk kültürünün yer aldığına tanıklık ederler. Bununla da, bir yönden, Türklerle Gürcülerin, Türk dünyasıyla Gürcistan'ın birbirlerine tarihî ve kültürel bağları olduğu, diğer yönden de, Türklüğün yayılma alanının eskiden beri geniş olduğu, Anadolu çevrelerinde bulunduğu açıklanmaktadır.

Sonda Gürcü tarih kitaplarında yer alan iki resmi de sunuyoruz:

İskit savaşçıları Gürcistan'da

Kaynaklar

1. Alasania, Giuli, Gürcüler ve İslam'a Kadarki Türkler=გიული ალასანია: ქართველები და ისლამამდელი თურქები, Tiflis 2008.
2. Avalişvili, Gia, Kvemo Kartli Eski Çağın 1. Binyılı'nın Birinci Yarısında=გია ავალიშვილი: ქვემო ქართლი ძვ წ I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, Tiflis 1974.
3. Beradze, Tamaz-Sanadze, Manana, Gürcistan Tarihi=თამაზ ბერაძე - მანანა სანაძე: საქართველოს ისტორია, Tiflis 2003.
4. Caparidze, Otar, Gürcistan'ın Arkeolojisi, Taş ve Tunç Dönemi=ოთარ ჯაფარიძე: საქართველოს არქეოლოგია, ქვისა და ბრინჯაოს ხანა, Tiflis 1991.
5. Davlianidze, Tsira, Trialeti Mezarlıkları=ცირა დავლიანიძე: თრიალეთის სამაროვნები, Tiflis 1968.
6. Gürcistan'ın Dönüşü (Moktsevai Kartlisai)=მოქცევაი ქართლისაი, Tiflis 2007.
7. Kırzioğlu, M. Fahrettin, Dede Korkut Oğuz-nameleri Işığında Karapapaklar (Borçalı-Kazah Urugunun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış), Erzurum 1972.
8. Kvemo Katli Kazı Çalışmasının Sonuçları, 1968-1971 Yılları=ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები, 1968-1971 წწ, Tiflis 1975.
9. Mirza Bala, Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya, Ankara 1951.
10. Mroveli, Leonti, Kartlis Tshovreba/Gürcistan'ın Hayatı-Genel Sözlüğü, cilt 1: Gürcü Şahlarının Hayatı = ლეონტი მროველი: "ქართლის ცხოვრების" სიმფონია-ლექსიკონი, ტომი 1, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, Tiflis 1986.
11. Pirshalava, Marine, Eski Gürcistan Arazisinde (MÖ 7.-6. Yüzyıllarda) Sak Arkaik Abideleri=Пирцхалава. Марине: Памятники скифской архаики (VII-VI вв до нэ) на территории древней Грузии, Tiflis 1975.
12. Sinauridze, Manana: Bolnisi İlçesi Arkeolojik Öğrenilmesinin Sonuçları = Манана Синауридзе: Результаты археологического изучения Болнисского района, Tiflis 1977.
13. Togan, Zeki Velidî, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946.
14. www.ka.wikipedia.org/wiki/არქეოლოგია.аркеология. (Erişim: 11.12.2011).

İskitlerin savaşı (taraktan)